

ЖООПТОР

Эскертүү: “*Бир гана жооп жазгыла*” деп көрсөтүлгөн учурларда бирден көп жооп жазылган болсо, биринчи жооп гана каралат!

1. Төмөнкү тексттин тийиштүү жерлерине тыныш белгилерин койгула.

Эскертүү: Баш тамга жана кичине тамгаларды өзгөртпөгүлө!

Ар бир туура эмес коюлган тыныш белги үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Повесттеги башкы линиялардын бири – байбиче менен келин мамилеси. Изилдөөчүлөр дал ушул мамиледен өөн издеп, экөөнү карама-каршы полюска коюп карап келишти. Бирок чынында андай эмес. Экөөнүн ортосундагы мамиле салттуу кыргыз этнопедагогикасынын жоболорунан анчалык деле алыс аттап чыкпайт. Жамийла жаңы келин болуп келгендеги жана кийинки эпизодтордо, кадимки салтка ылайык, Сейитти «кичине бала» деп тергейт, келин катары бир байлам жолугун дайыма салынып жүрөт. Бригадир Орозмат Жамийланы араба айдоого чакырганда, эң алдын өз кайын эне, кайын атасынан эмес, байбичеден улуксат сурайт, байбиче болсо келинин аяп, аны жумушка чыгаргысы келбейт, себеби араба айдоо – эркектин жумушу. Бирок Жамийланын араба айдоосуна байбиченин акыры маакул болушуна үч нерсе себеп болот: биринчи себеп – Сейиттин «айдай берсин же аны эмне карышкыр жейт беле» деген эркектик сөзү, анткени эркектин сөзү кыргыз үй-бүлөсүндө ар дайым чечүүчү учурда чекит коё турган сөз болгон; экинчи себеп – кайниси Сейиттин кошо жүрүшү, себеби жеңе менен кайнинин бирге жүрүшү коомдо өкүм сүргөн элдик жөрөлгө бойунча иштин оң жагына чечилүүчү нерсе болгон; үчүнчү себеп – Орозмат бригадирдин согуш учуру, эркектердин жоктугу туралуу нускалуу кеби, башкача айтканда, ошол учурдагы жалпы кырдалды түшүндүрүшү.

2. Жогорку тексттеги жалаң туюк муундан турган сөздөрдү (сөздөрдүн формаларын) тапкыла.

Эскертүү: Ар бир туура эмес жооп үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Жооп: кыргыз, чыкпайт, тергейт, байлам, келбейт, берсин, жейт, турган, болгон, сүргөн, дал, деп, бир, сөз

3. Жогорку тексттен курамындагы үндүүлөрдүн бардыгы кууш болгон, башкача айтканда, курамында кең үндү катышпаган сөздөрдү (сөздөрдүн формаларын) тапкыла.

Эскертүү: Ар бир туура эмес жооп үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Жооп: бири, ушул, кыргыз, кийинки, бир, жумушу, үч, биринчи, жүрүшү, иштин, үчүнчү, учуру, түшүндүрүшү

4. Жогорку тексттеги орфографиялык ката менен жазылган сөздөрдү (сөздөрдүн формаларын) тапкыла.

Эскертүү: Ар бир туура эмес жооп үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Жооп: эпизодтордо, жолугун, улуксат, маакул, бойунча, чечилүчү, туралуу, кырдалды

5. Жогорку тексттеги асты сызылган сөздөргө (сөз формаларына) морфологиялык талдоо жүргүзгүлө.

Жооп:

Изилдөөчүлөр: 1. изилде – этиш, 2. -өө – этиштен атооч жасоочу мүчө (кыймыл атооч), 3. -чү – атоочтон атооч жасоочу мүчө, 4. -лөр – көптүк мүчө;

Турган: 5. тур – этиш, 6. -ган – атоочтуктун мүчөсү;

Болгон: 7. бол – этиш, 8. -гон – (жалпы) өткөн чактын мүчөсү;

Жоктугу: 9. жок – атооч сөз, 10. -тук – атоочтон атооч жасоочу мүчө, 11. -у – 3-жак жекелик таандык мүчө;

Түшүндүрүшү: 12. түшүн – этиш, 13. -дүр – аркылуу мамиле мүчөсү, 14. -үш – этиштен атооч жасоочу мүчө (кыймыл атооч), 15. -ү – 3-жак жекелик таандык мүчө.

6. Жогорку тексттен ат атоочторду тапкыла жана алардын түрлөрүн көрсөткүлө.

Жооп:

1. Ушул – шилтеме ат атооч;
2. өз – аныктама ат атоочтордун ичинен өздүк ат атооч;
3. аны – жактама ат атооч (ал жактама ат атоочуна табыш жөндөмөсүнүн мүчөсү (-ны) уланган);
4. ошол – шилтеме ат атооч.

7. Жогорку текстте баш жана айкындооч мүчөлөрдүн катышына карай сүйлөмдүн эң көп кайсы түрү колдонулган?

Жооп: жайылма сүйлөм

8. Текстте колдонулган төмөнкү эки сөздүн синонимдерин жазгыла (мааниси жактан текстке туура келиши керек):

Жооп:

Өөн – кемчилик ж.б.у.с. маанилерди туюндурган сөздөрдүн бирөөсү

Жоболорунан – эреже, мыйзам, принцип ж.б.у.с. маанилерди туюндурган сөздөрдүн бирөөсү

9. Төмөнкү эскирген сөздөрдү историзм жана архаизмдерге бөлүп, таблицанын тийиштүү жерлерине жайгаштыргыла:

бакшы, дарс, датка, дүнүйө, жайчы, жатакчы, зындан, кемесия, колхоз, мүлдө, найза, от араба, падыша, саадак, сарбаз, туулга, удайчы, Фрунзе, хан, ырашкер

Жооп:

Эскирген сөздөр	
Историзмдер	Архаизмдер
бакшы	дарс
датка	дүнүйө
жайчы	кемесия
жатакчы	мүлдө
зындан	от араба
колхоз	сырга
падыша	Фрунзе
саадак	ырашкер
сарбаз	
туулга	
удайчы	
хан	

10. Төмөнкү фразеологизмдерди маанисине карай таблицада берилген фразеологизмдердин тушунан тийиштүү жерлерге жайгаштыргыла:

Ит менен мышыктай

Коюн-колтук алышкан

Көз жашындай

Төрт түлүгү шай

Уй түгүндөй

Үрүп чыгар ити жок

Жооп:

Фразеологизм	Синоними	Антоними
Иттин кара капталынан	<i>Уй түгүндөй</i>	<i>Көз жашындай</i>
Адалдан түгү жок	<i>Үрүп чыгар ити жок</i>	<i>Төрт түлүгү шай</i>
Шилекей алышкан	<i>Коюн-колтук алышкан</i>	<i>Ит менен мышыктай</i>

11. Төмөнкү тапшырма беш жуп сөздөн турат. Калың шрифт менен жазылган жуп эки сөздүн ортосундагы байланыштын үлгүсүн көрсөтүп турат. Ушул жуптагы сөздөрдүн ортосундагы байланышты аныктап, жооп варианттарынын ичинен дал ошондой байланышта болгон жуп сөздөрдү тандагыла. Тандаган жообуңардагы сөздөрдүн орун-тартиби үлгүдөгү сөздөрдүкүндөй болушу керек.

экономика : микроэкономика

(А) организм : микроорганизм

(Б) тема : микротема

(В) биология : микробиология

(Г) телескоп : микроскоп

12. Төмөнкү тапшырмада бош калтырылган жери бар сүйлөм берилген. Сүйлөмдүн төмөн жагында төрт жооп вариантынын ичинен сүйлөмдөгү бош жерге мааниси жагынан көбүрөөк туура келгенин белгилегиле.

Бир ок менен эки коён атып дегендей, бул ата-эне эки _____ берди.

(А) кызын удаа-удаа күйөөгө

(Б) кызына ар башка үй сатып

(В) уулуна бир бөлмөлүү үй сатып

(Г) уулунун үйлөнүү тоюн бир күндө

А. Саспаевдин «Сарала ит» аңгемесинен алынган үзүндүнү жана У. Маматованын «Ит» аттуу ырын окуп чыккыла. Бул эки чыгарманы салыштыргыла. Эки чыгармада кандай жалпылыктар жана айырмачылыктар бар? Автордук ой-жүгүртүүлөргө өзүңдүн оюңду билдирип, аны негиздеп жаз. Бул чыгармаларды окуп чыккандан кийин сенде кандай сезимдер жаралды? Чыгармаларда кандай көркөм сөз каражаттары колдонулган, аларды колдонуу аркылуу чыгарманын образдык-маанилик мазмуну, идеясы кантип ачылып берилген? Бул кошумча суроолорду берилген чыгармаларга карата пикир жазууда пайдалангыла.

...Мени да, башкаларды да ойлонто турган ушул Сарала иттин тирүү кезинде “ау” деп бир ирет да үргөнүн же бирер аял короосунан кууп чыкканда бөйрөгүнө тийген муштумдай таштын зардабынан болсо да, “каңк” этип койгонун уккан эмесмин. Ит башы менен чыдамкайлык жана сабырдуулукту ушунчалык өздөштүрүп алышына эмнелер себеп болгонун билүү кыйын. Айтор, көптөн бери адамдарга белгилүү болгон ойго карата айтсак, ал, мүмкүн, жашоо үчүн күрөшүүдөн тажаса керек. Өмүрдө кездеше берүүчү сансыз тоскоолдуктар анын жалынын өчүрүп, баш көтөргүс кылып кетсе керек. Карап турсаңыз, бечара ар качанда өзүнүн жалпы аалам алдында күнөөкөр экенин сезген немедей кишилерге, малдарга, ал түгүл өсүп турган чөптөргө да жалтана карайт. Эң бир өкүнүчтүү жери, байлоодогу тиши кычышкан иттер да түн ичинде аны көрсө, көрмөксөн болуучу же мүлдө көргүсү келчү эмес. Бечаранын башка иттерге деген шыгын айта турган болсок, жолбун итти көргөндө көкүрөгүндө жаны бар ар кандай ит кыйратып таштоочудай үрүп жетип барарын, анан ага кыр көрсөтүп, куйругун чагарактатып, а жер, бу жерин жыттап каларын элдин баары билет. Ал эми жолбун ит кезигишип калган күндө, Сарала ит ага тик карап койчу эмес.

Биздин көчөнүн эркектери Сарала иттин жарык дүйнөдө өмүр сүрүп, тапканы болсо жеп, жан сактап жүргөнүн капарларына мүлдө алышпайт. Көчөнүн аялдары болсо ага кандайдыр бир көңүл буруп, аны “уруу ит” дешип жаман көрүшөт. Сарала итти уруп, короодон кууп чыгуучулар да көбүнчө ошолор. Бечара ит таяк жеп, короодон куулуп чыккандан кийин, өзүнүн арсыздыгынан көргөн кордугун заматта унутуп коюп, дагы баякысынча эле эч нерсе болуп өтпөгөнсүп, башын салып жай басып бара жатканын көрөр элем. Ал көбүнчө күнөөсүз эле куула берчү. Ошол куулуп бара жатып артына карачу да эмес.

Ал бир санда жок макулук болду да, иттер жамаатына да, адамдарга да тырмактын агындай пайда келтирбеген бойдон кетти. Эгер башка иттерди туурамыш болуп, үйүгүшкөн иттердин жанына жөн эле жандап жүргөн болсо, анда иттер жамаатына ээрчиген эмгеги менен салымы бар деп айтууга болор эле. Ал эми адамга пайдасыздыгы жөнүндө айтпасак да болот. Илгери аны канчалык таптап бакса да, бир ирет үрүп ээсин кубанта албаптыр. Өлтүрүп таштоого кыйбаган соң, андан тажаган ээси: “Бар, эми өз күнүңдү көр!” деп бошотуп жиберген. Эгер ал ээсинин короо-жайын коргоо максатында эмес, деги өзүнүн кирби өмүрүнөн зеригип болсо да, үн чыгарып койсо, анда ал адамдар үчүн бир аз эмгеги бар деп таанылмак.

Сарала иттин бардык кылык-жоруктарын бир-бирлеп ойлоно келгенде, ар кандай адам баласы анын сенделип жүргөнүнөн көрө, тезинен топуракка айланып кетишине боор ооругандыктан болсо да тиленери белгилүү иш. Анткени ал бир пайдасыз жан эле.

Өсүмдүктөр дүйнөсү да өзүнөн урук калтырыш үчүн күн нурун талашып, биринен бири бийик өскүсү келерин ойлогонумда, Сарала иттин иттигин мүлдө кечире албасмын!

Ит

Каңгыйсың ачка, ток болуп,
Ток күнү катуу шоктонуп,
Үрөсүң өткөн-кеткенге.
Ач калып, алың кеткенде,
Көңүлүң келбейт үргөнгө,
Көрүнгөн чоочун үйлөргө,
Үмтөтүп, шимшип барасың,
Буюрса шыбага аласың.
Бир киши билбейт жашыңы,
А түгүл билбейт атыңы,
Күчүгү элең кайсы иттин,
Эскерип аны айтат ким?!
Мойнуңа таккан тогооң жок,
Кайтарган же бир корооң жок.
Айып жок сенде, арман бар.
Үйрөткөн эмес адамдар,
Урууну таап келгенди,
Же ээрчип алып мергенди,
Ууга түк чыккан эмессиң.
Санабайт итке сени эч ким.
Байлоодо багың жарашса,
Тагдырың гана бак ачса,
Адамдар жайың билишсе,
Болмоксуң сен да бир итче.

**Текст тууралуу маалымат
(А. Саспаевдин «Сарала ит» аңгемесинен алынган үзүндү)**

Тема	Автордун позициясы
Айылдагы Сарала иттин жашоосу	Аңгемеде бир айылдагы Сарала иттин жашоосу баяндалып, автор анын жашоосунун эч максаты жок экендигине көңүл бурган. Сарала ит эч кимге белгисиз, эч кимдин кызыгуусун туудурбаган, эч кимге пайда-зияны жок жашоодо жашайт.
Сарала иттин <i>ит</i> деген атка татыбаган, эч максаты, касиети жок барлыгы	Автор Сарала иттин башка иттерге окшоп үрбөгөнүнө, өз таламын талашып табияттан берилген сезимин ойготуп, “каңк” деп каап койбогонуна жаны ачыйт.
Жашоо үчүн, жашоодогу өз орду үчүн күрөшпөгөн жандыктын аянычтуу образы	Жогорудагы үзүндүдө Сарала иттин жашоо үчүн күрөшпөгөнү, өзүнүн мендигин тааныбай, ит касиетин ойготпой, башына түшкөн ар бир нерсени табигый көрүнүш катары кабыл алган, жедеп көнүп калган “иттиги” автор тарабынан сынга алынган. Ээси Сарала итке канчалык бир нерселерди үйрөтүүгө аракет кылса да, үйрөнбөй коёт.
Сарала иттин образы аркылуу коомдогу айрым адамдардын сынга алынышы	Сарала иттин образы аркылуу өзүнүн жеке адамдыгын тааныбай, жалпы адамдык касиетин ойготпой, же өзүнө, же жакындарына эч кандай пайда алып келбеген адамдар берилген.

**Текст тууралуу маалымат
(У. Маматованын “Ит” аттуу ыры)**

Тема	Автордун позициясы
Көчөдө багуусуз калган жолбун ит	Бірда көчөөдө багуусуз калган жолбун иттин жашоосунун айрым көрүнүштөрү берилип, анын образы түзүлгөн. Мисалы, “Көрүнгөн чоочун үйлөргө, Үмтөтүп, шимшип барасың” деген саптарда иттин туруктуу жашар жери жок экендиги баяндалган.
Ит менен адамдын ортосундагы байланыш, иттин адамдын жардамы менен ит атка татый турганы	Автор ырында иттин көчөдө калышын, аты жок жолбун экендигин анын ээси жок экендигине, башкача айтканда, адамдарга байланыштырат. Алсак, “Үйрөткөн эмес адамдар, Урууну таап келгенди” деген саптарда итке адамдар бир нерсе үйрөтпөгөнү айтылган. Автордун позициясы боюнча, ит <i>ит</i> деген атка адамдын жардамы менен, үйдө, короодо ээ болот.

Негизги көйгөйлөр	Айылындагы Сарала иттин эч мааниси жок жашоосуна жаны кейиген аңгемедеги каармандын жана шаардагы багуусуз калган иттин абалына жаны ачыган лирикалык каармандын мамилелери.
Салыштыруу жүйөлөрү	Эки чыгарманы салыштыруудагы эң негизги жүйө – бул чыгармаларда багуусуз жолбун иттердин сүрөттөлүп жатышы.
Жалпылыктар жана айырмачылыктар	Эки чыгармада тең ит сүрөттөлгөн. Чыгармалардагы иттердин образы окшош. Эки чыгармада тең сүрөттөлгөн иттер көчөдө калган жолбун иттер болуп, алардын аянычтуу жашоосу баяндалган. Бирок темада айырмачылык бар: “Сарала ит” аңгемесиндеги ит тубаса жөндөмсүз, ыкшоо, араң жан ит болуп, автор анын бул абалына ачууланса; ырдагы лирикалык каарман багуусуз калган, адамдардан ит болууну үйрөнбөй калган жолбун иттин абалына боору ачийт.
Көркөм кеп өзгөчөлүктөрү	<p>1. “Сарала ит” аңгемеси кара сөз түрүндө жазылып, бул повесттен алынган текстте көркөм кеп каражаттарынан тырмактын агындай салыштыруусу, сейрек кездешкен мүлдө, кирби сөздөрү колдонулган.</p> <p>2. Каралып жаткан ыр турмуштук темада жазылгандыгы үчүн көркөм каражаттар өтө аз кездешет. Уйкаштык жана көркөмдүк үчүн “жашыңы”, “атыңы” деген сөздөрдө табыш жөндөмө -ды түрүндө толук айтылган эмес. “Эскерип айтат аны ким?” деген логикалык суроо түрүндөгү сүйлөм да колдонулган.</p>
Негизги сүрөттөө-туюндуруу каражаттары	<p>1. Жогоруда белгиленгендей, “Сарала ит” аңгемесинен алынган текстте окуя өтө көркөмдөлбөстөн, каармандын Сарала ит жөнүндөгү ойлору болгону болгондой сүрөттөлгөн. Ошентсе да, кырдаалды көргөзүш, теманы ачып бериш үчүн айрым сүрөттөө-туюндуруу каражаттары берилген. Мисалы, тиши кычышкан контексттик эпитети кечке байланып, буулугуп калган иттерди сүрөттөсө; <i>начар, алсыз, болбогон</i> деген мааниге келген кирби сөзү Сарала иттин жашоосун так чагылдырууда колдонулган. “Сарала иттин иттигин” деген сөз айкашында ит сөзү үй жаныбарын билдирген түз маанисинде жана урушууда колдонулуп, <i>начар, айбан</i> дегенди чагылдырган өтмө маанисинде колдонулуп, энантиосемиялык байланыш түзүлгөн.</p> <p>2. Ырда “Эскерип айтат аны ким?” деген логикалык суроо түрүндөгү сүйлөм иттин ээси жок болгон үчүн эч кимдин эсинде калбай турган жолбун ит экендигин билдирсе, ачка-ток, айып жок-арман бар антitezалары жолбун иттин драмалуу турмушун ачып берген.</p>